

**THE PLACE OF FOLKLORE POETICS IN THE POEM BY I.
YUSUPOV “OYBALY OF THE ACTRESS”**

Zamira Aimbetova

**Associate professor of Tashkent University of international financial
management and technology**

ANNOTATION

I. Yusupov's poetry has a wide ideological, aesthetic, poetic horizon, and a wide genre. In addition to his lyrical works, bulirimizdi can be clearly seen in his lyrical, lyric-epic and lyric-dramatic poems.

Биз жоқарыдағы бөлімлеримізде көріп өткеніміз сыяқлы, ол басқа да поэмаларында жанрлық көп түрлілік пенен қосыла “Актрисаның ығбалы” поэмасында лиро-драмалық жанрлық форманы, ал “Мәңги булақ” шығармасында болса қыялай драмалық түрлерді жедел ислетеді. Бул шығармалар хақыйқый жазба озық реалистлик авторлық әдебияттың поэтикалық жетискенликлери негизинде, автордың жеке изленислери нәтийжесинде дөреген. Ол миллий жазба әдебияттың шығармасы болса да, оны талқыға тартсақ миллий фольклорымыз бенен тығыз байланыслы екенлигин көреміз [1-2]. Соның ушын да реалистлик проза дөретиўшиси Ш.Айтматов көркем прозалық дөретпелериниң миллий фольклорлық поэтикалық дәстүрлер менен үзилмес байланысқа ийе екенлигин қайта-қайта ескертип отырған: “Бириншиден, мен – қырғызбан. Белгили болғанындай-ақ, қырғыз әдебияты ең дәслеп өз миллий фольклорына, эпикалық поэзияға тийкарланды. Сонлықтан мен өз дөретиўшилигимде қоспалы турмыс шынлығына тийкарланған поэтикалық образлар дөретиўде усы дәстүрге айрықша садық болып қалдым. Екиншиден, бул мениң жеке дөретиўшилик

характериме: хәр қандай әдебий жанрлық түрдің, улыўма көркем сөз өнериниң тийкары – поэзия болып қалады деген пикириме байланыслы” [3].

Мине, ол усы тақылетте өз дөретиўшилигиниң тийкарғы базасы “Манас” екенлигин де ескерткен еди. Демек, усы көз қараслардан қарағанда да шайыр И.Юсупов хәр қандай жазба реалистлик, мейли ол Европа ямаса шығыс жазба әдебият классиклериниң поэтикалық дәстүрлерине қаншелли сүйенип, оларға тән болған жанрлық, стиллик көп түрлиликке қол урса да, бул дөретпелеринде де фольклорлық дәстүрлердің излери билинип турады.

Шайырдың “Актрисаның ығбалы” поэмасы жазба әдебияттың жанрлық қәсийетлери менен фольклорлық поэтиканың сыпатларын өз тәбиятына сиңирген дөретпе. Бул пикирлерди дәлиллеўши ең характерли белгилердің бири сол, шайыр хәр қандай сюжетлик, конфликтлик, композициялық орынларда, әсиресе, әпиўайы фольклоризмлерден жүдә шебер пайдаланғанлығы байқалады. Халық аўызеки әдебиятындағы, мине, усы нақыл-мақалларды, фольклорлық фразеологизмлерди, фольклорлық оборотларды және де халық аўызеки сөйлеў стилиниң қолланылыўы көркемлик жағынан да, қаҳарманлар характериниң жаратылыў мәселесинде де үлкен роль атқарған [4-6]. Поэмада әпиўайы фольклоризмди пайда еткен нақыл-мақаллардың қаҳарманлар тилинен қолланылыў жағдайлары түрлише.

“Еме билген қозы еки саўлықты.

Бирден емер” деген... Бәле екенсең [7].

“Актрисаның ығбалы” лиро-драмалық поэмасынан алынған бул мысалда Жумагүлдің иши тарлық характерин ашып бериўде келтирилген нақыл утымлы қолланылған.

Арыўханның ийбели хәм гөззал образын оқыўшы көз алдына келтириўде, және де ашық жигит образын жаратыўда:

“Атқа берилместей ғунан бар” дейди,

“Қызларға бергисиз жәўан бар” дейди.

Шыныңды айт, баҳана излеме жаным.

Дурыс емес, “жассаң” деп ығұа қылғаның [7].

– деген нақылды ашық жигит Айманның тилинен берген. Бул орында келтирилген нақыл шайыр поэмасында сап әпиұайы фольклоризмди жүзеге келтирген. Айырым орынларда бул типтеги фольклоризмлер бир диалогтың өзінде, хәр еки қахарманның тилинде де актив түрде берилген:

Саған ең ақырғы буйрығым мениң:

“Ким басын усласа еки кемениң,

Суўға кетер” деген. Сен, ғарры сағал... [7]

Жеңилтек хәм ашкөз, пасық пейилли Бегдиярдың хийлесин аңғарған Арыўханның бул жуўабына Бегдияр былай жуўап береді:

“Хаялдың шашы узын, ақылы келте” деп,

Бабамыз дурыс айтқан. Қаншық, бийәдеп.

Саған көрсетермен ким екенимди.

Сендирип кетейин жақты күніңди [7].

Аўыл адамларының ақ кеўил, сада характери менен кеўилли кейпиятын көрсетиўде төмендеги қатарлар көркемлик хызмет атқарған:

Аўылда ең дәслеп ойын көргенде,

Театрға хәўес артпаған кимде?

Артистлер ол жерде сағынышлы мийман,

Мақал бар “Той десе жумалар қуў бас”

Кешки аўқатын да умытып журтым,-

Сансыз жолаўшыдай аққан базарға,

Өрип қумырсақдай соқпақ, гүзарда,

Колхоз кеңсесиниң алдында кеште,
Сайға қуйған суўдай толар бир пәсте.
Сүүреттей сызылар қыз-келиншеклер,
Соғар жигитлерде дүрс-дүрс жүреклер.
Ғаррылар умытар ол күни жасын,
Алып шөгирмесин, бузбай малдасын,
Иззетке бөленип отырар төрде,
Сабан қалыңырақ төселген жерде...
“Нәўмир айтқыш” ортада бирден жарқ етер.
Шаппат қырғаўылдай дүрлигип кетер... [7]

Келтирилген мысалдың хәр бир қатары өз алдына фольклоризм деўге болады. Өйткени, онда фольклорлық теңеўлер, фольклорлық метафоралар бәршеси аўыл адамларының, аўыл халқының турмысы картинасын жаратыўға хызмет еткен. Бунда “Нәўмир айтқыш” терминине автор тәрәпинен “аўыл термини” деп түсиник берилиўиниң өзи де буны дәлиллейди.

Автор поэмада булардан тысқары, фольклорлық фразеологизмлерди де жийи қолланған. Поэмада “Жат-жамай қаныңды теспестен сорар” (қанын теспей сорыў), “Сабақ тарта алмадым сыр келебинен” (сыр бермеў), “Неге тақыр жерден шаң шығарасаң?” (тақыр жерден шаң шығарыў), “Айттым ғой шынымды, изле өзгени, Аўзынан сарысы кетпеген еле, сен бир палапансаң” (аўзынан сарысы кетпеў), “Хәзирги жасларды қоя бер сирә, Қыйт етсең, жабысар дәрхал жағаңа” (жағаға жабысыў), “Хаял-қыз төбе еди бир гезде ғана, ким көринген шықты оның басына” (басына шығыў), “Қолдан байлағанды тис пенен шешкендей, мисли дигирманнан тири түскендей” (дигирманнан тири түсиў), “Мен сол муғаллимниң қанын ишемен, оны өширип болып өзим өшемен” (қанын ишиў), “Хәй шақына сәлле ораған ешки, жалтырт өкшенди!”

(өкшесин жылтыратыў), “Баҳалағыш халқым жазбастан танып” (жазбай таныў) сыяқлы турақлы сөз дизбеклерин қахарманлар тилинен жүдә шеберлик пенен келтирген. Әсиресе, мына қатарларда фразеологизмлерди бериўдеги автор шеберлигин байқаўға болады:

“Ертең өз теринди өз көзиң менен,
Малақай базарында көре бергил сен.
Хош ҳәзирше енди, шириген түбир.
Және ушырасармыз иретинде бир...” [7]

Бунда халық аўыз әдебиятындағы “терисин тирилей сылыў” фразеологизмин автор қайта өзлестириў арқалы тәсиршеңликке ерискен.

Поэмада және де айырым алғыс хәм қарғыс сөзлердиң аналитикалық фольклоризмди пайда еткенлигин абайламыз. “Ҳаў, мынаў Жәлеке бай ғой, шырағым, Ҳа, нәлет болғырдың айырсаң жағын” [7] – деген қатарлардың фольклорда “нәлет болғыр”, “нәлет жаўғыр” сыяқлы вариантлары да бар.

Ал тилек, пәтия, алғыс сөзлерден болса: “Қоса қарығайсыз, өнип өскейсиз”, “Қайда жүрсеңиз де болғайсыз аман”, “Аўзын ғәриплердиң тийгизгей палға” [7] киби үлгилери ушырасады. Және де мына қатарларда да аналитикалық фольклоризмди байқаймыз: “Қалыўсыз қайғырып хәммениң муңын, Қызы емеспесең Асан қайғының?” [7]. Өйткени, бул қатарларда жәмленген мазмун халық аўызеки әдебиятындағы Асан қайғы ҳаққындағы әпсана мазмуны менен жақын. Асан қайғыға бундай атты бериўиниң себеби, онын хәммениң ҳалын, муңын қайғырып жүриўинде еди деседи. Келтирилген мысалда Арыўханның хәммени қайғыра беретугын, жаны ашырлық тәбиятын тәрийиплеўде, оны Асан қайғыға теңеўинен бул сыпатларды билиўге болады [8-10].

Шығарма жанры жағынан лиро-драмалық поэма. Онда сүүретленген сахналық көриністердің жанлы, тәсіршең атқарылыында да автор тәрәпинен қолланылған фольклоризмлердің үлкен әхмийети бар. Соның ушын да Т.Алланазаров өз мийнетлеринде қарақалпақ драматургиясының пайда болыы хәм раўажланыында миллий фольклорлық дәстүрлердің орнын анықлаўға жетерли дыққат берген [11].

Мине, усы принциптен жантассақ, И.Ю.Осуповтың “Актрисаның ығбалы” поэмасында бир неше орынларда қахарманлардың фольклорлық стилдеги баянлаўлары, диалоглары композициялық қурылысынан өз орнын тапқан. Бул усыл аўызеки формада әдебий қахарманның тилинен айтылған сюжетке эмоционаллық сыпат бкрип, сөйлеп отырған қахарманның да ишки руўхый халатларын ашыўға тийкар болады. Мысалы:

Журттан тасаланып бир күни түнде,
Бир жүриўши түсти байдың үйине.
Бай сонда қылпылдап жүгинип саққа,
Дәрхал бир туў қойды сойды қонаққа.
Түнликти түсирип сөйлести олар,
Ал мени көриўден қонақ өзгерди.
Байға “қызың ба?” деп сыбырлай берди,
Бай тез аңлап қонағының шамасын,
Шығып кетти “Қыс – деп – қәйниңниң басын!”...
Сумырай шал, суўқылдақ әлемди қуртқан,
Ергенекти илип кетипти сырттан.
Түлки көрген ийттей бас салды қонақ,
Менде де жоқ емес екен күш бирақ.
От басында турған садық этөшқир,

Күниме жарады сол жерде де бир... [7]

Демек, тартымлы сюжет деталлары фольклорлық типтеги аўызеки гүрриң арқалы поэманың бир тутас сюжетлик-композициялық дүзилисине орынлы киргизилген. Арыўхан менен Бегдиярдың өз ара сөйлесиўлери болса, жазба әдебиятлық стильде берилип, дөретпениң көркем қурылысында фольклор менен жазба әдебий поэтикалық дәстүрлер синтези сыпатында орынлы ислетилген.

Улыўмаластырып айтқанда, И.Юсуповтың “Актрисаның ығбалы” поэмасында фольклоризмлер аўызеки әдебияттың айырым сўўретлеў қураллары менен усылларында ғана емес, ал оның сюжетлик-композициялық, конфликтлик бағдарда да орынлы ислетилген. Бул нәрсе өз гезегинде шығарманың идеялық-эстетикалық, поэтикалық қәсийетлериниң жоқары болыўын тәмийинлеген. Фольклоризм хәр қандай шығармада дөретиўшилиқ жолы менен саналы түрде ислетилсе, әлбетте, ол сол дөретпениң халықшыллығын, миллийлигин тереңлестирип, оның эмоционаллығын, образларының көркемлигин арттырады.

Пайдаланылған әдебиятлар дизими

1. Ayimbetova, Z. (2020). The Problem of Mutual Synthesis of Folklore and Written Literature in The Science of Karakalpak Literature. The American Journal of Social Science and Education Innovations. Las Vegas, 11(2), 421-427.

2. Ayimbetova, Z. (2020). The World of Artistic Images of Lyric-Epic Poems by Ibrayim Yusupov. Science and Education in Karakalpakstan. Nukus, 15(3-4), 273-275.

3. Невская Б. Повести Ч.Айтматова во Франции –“Вопросы литературы”, 1965. №11.

4. Ayimbetova, Z. (2021). Folklorism in the Poems of I.Yusupov: on the Example of the Poem “Dala Armanlari”. International Journal of Word Art. Tashkent, 4(4), 141-148.

5. Z. Ayimbetova, “The Internet in the Territory of Literature: Analysis of Blocks Dedicated to the Poetry of I. Yusupov,” 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT), 2021, pp. 01-05, doi: 10.1109/ICISCT52966.2021.9670384.

6. Ayimbetova, Z. (2020). I.Yusupov liro-epikalıq poemalarınıń kompoziciyalıq ózgeshelikleri. In “Türkiy xalıqlar folklorı hám ádebiyatı tariyxı izertlewiniń áhmiyetli máseleleri” atamasındaǵı xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya materialları, 27-28 May (pp.160-164).

7. Юсупов И. Тумарис хәм басқа поэмалар – Нөкис. Қарақалпақстан, 1974.

8. Ayimbetova, Z. (2021). I.Yusupov poeziyasında folklorlıq motivler stilizaciyası. In “Türkiy filologiyanıń áhmiyetli mashqalaları” atamasında xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya toplamı, 2 October (pp.161-165).

9. Ayimbetova, Z. (2021). The Influence of Shakespeare’s Sonnets on the Sonnets of I.Yusupov. In Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference “Challenges in Science of Nowadays”, 16-18 July (pp.284-288).

10. Ayimbetova, Z. (2021). Types of Assimilation and Artistic Function of Simple Folklorisms in I.Yusupov’s Lyrics. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. Berlin, 1(5), 159-168.

11. Алланазаров Т. Каракалпакский Советский театр. Истоки и формирование. – Т.: Фан, 1966., Алланазаров Т. Некоторые вопросы каракалпакской драматургии. – Нукус: Каракалпакстан, 1987.

